

ตะพานหิน : ทตงเมืองโบราณ ๓ เมือง

“ตะพานหิน” เป็นทั้งชื่อตำบล และชื่ออำเภอของจังหวัดพิจิตร มีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ฟากตะวันออกของแม่น้ำน่าน อยู่ห่างตัวจังหวัดพิจิตรไปทางใต้ประมาณ ๒๘ กิโลเมตร และมีทางรถไฟสายเหนือผ่านตัวอำเภอตะพานหินด้วย (สถานีรถไฟตะพานหินห่างจากกรุงเทพมหานคร ๓๑๘ กิโลเมตร)

ที่มาของชื่อ “ตะพานหิน” นั้น ก็เนื่องมาจากมีหินดานอยู่กลางแม่น้ำน่าน เหนือตลาดตะพานหินขึ้นไปประมาณ ๑ กิโลเมตร ลักษณะของหินดานนี้จะสังเกตเห็นได้ในฤดูแล้งตอนน้ำลด เป็นหินดานที่ยื่นออกมาจากฝั่งตะวันตก และยาวขวางแม่น้ำน่านเกือบจดฝั่งตะวันออก เหลือช่องน้ำลึกไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ที่เรือจะแล่นผ่านได้ หมู่บ้านที่มีหินดานนี้เรียกกันมาแต่เดิมว่า “บ้านหัวตาน” หรือ “บ้านตะพานหิน” เพราะมีหินดานลักษณะคล้ายสะพานที่เป็นหินนั่นเอง

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ พระองค์ได้เสด็จผ่านบริเวณหินดานนี้ด้วย ดังบทพระนิพนธ์ของพระองค์ตอนหนึ่งในจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก มีข้อความว่า

“เวลาเช้า ๓ โมง ๓๐ นาที ถึงด้านตะพานหิน” มีดินดานขวางกลางแม่น้ำทรายขึ้นพอกผสมเป็นหาดขวางแม่น้ำอยู่ ๒ ตอน มีร่องเล็กริมตลิ่ง ต้องแก้เรือออกเสียบ้าง เพราะยวหนัก จะฟาดตลิ่งพันแก่งแล้วจึงผูกเข้าฟวงใหม่ . . .”

แสดงว่าการเดินทางทางเรือผ่านหินดาน (หรือดินดานที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพิพนธ์) ต้องพบความลำบากอย่างยิ่ง

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้เสด็จตรวจการมณฑลฝ่ายเหนือ พระองค์ได้เสด็จผ่านบริเวณหินดานนี้ด้วย ดังบันทึกของพระองค์ท่านตอนหนึ่งดังนี้

“ถึงตำบลสะพานหิน มีด่านหินเป็นคันขวางแม่น้ำ มีช่องพอเรือเดินได้อยู่มิถึงฝั่งตะวันตกช่องหนึ่ง กับตอนกลางอีกช่องหนึ่ง แต่เวลาที่เรือที่นั่งผ่านมานี้ น้ำท่วมคันดานและไม่เห็นคัน น้ำเชี่ยวมาก ทราบว่าผู้เดินเรือถ้าไม่สังเกตในทางนี้เดินไม่ถูกช่องถึงกับเรือแตกๆ . . .”

จากบันทึกจะพบว่า “สะพานหิน” เป็นตำบลแล้ว แต่ชื่อเป็น ตำบลสะพานหิน และ หินดาน เป็น ดานหิน การใช้ชื่อย่อผิดเพี้ยนกันไปบ้างเป็นธรรมดา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า สะพานหินหรือสะพานหินคงจะเป็นตำบลตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ หรือก่อนหน้านั้นแล้วก็ได้ และจะเห็นได้ว่า การเดินเรือผ่านบริเวณหินดานนี้ได้รับความลำบากมากทีเดียว

สำหรับปัจจุบันนี้หินดานหรือหินดานดังกล่าวไม่สามารถจะเห็นได้แล้ว เพราะถูกคนระเบิดเสียแล้ว เพื่อให้เรือผ่านได้ในฤดูแล้ง

หมู่บ้านหัวดานหรือบ้านสะพานหิน เดิมขึ้นกับตำบลห้วยเกตุ อำเภอท่าหลวง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้ตั้งตำบลสะพานหิน และกิ่งอำเภอสะพานหินขึ้น โดยกิ่งอำเภอสะพานหินขึ้นกับอำเภอท่าหลวง มีที่ว่าการกิ่งอำเภอตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน (ณ ที่ตั้งอำเภอปัจจุบัน)

ต่อมาทางราชการได้ยกฐานะกิ่งอำเภอสะพานหินขึ้นเป็นอำเภอสะพานหิน เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๓ และเมื่อตัวอำเภอมีสถาคร้านค้าและบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น ทางราชการจึงตั้งเป็นเทศบาลตำบลสะพานหินขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ จนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันสะพานหินเป็นอำเภอที่เจริญมากอำเภอหนึ่งของจังหวัดพิบูลย์ ในเขตเทศบาลตำบลสะพานหินเป็นศูนย์การค้าของจังหวัดพิบูลย์และจังหวัดใกล้เคียง มีตลาดร้านค้า บ้านเรือนคับคั่งพอสมควร การปกครองของอำเภอสะพานหิน แบ่งออกเป็นตำบล ๑๓ ตำบล มี ห้วยเกตุ กระจ่าง ไทรโรงโชน ทุ่งโพธิ์ ดงตะขบ คลองคุณ วังหว่า หนองพยอม เขาเจ็ดลูก ท้ายทุ่ง วังสำโรง เขาทราย และทับคล้อ ใน ๑๓ ตำบลนี้ เป็นสุขาภิบาล ๒ แห่ง คือทับคล้อและเขาทราย และเป็นเทศบาล ๑ แห่ง คือเทศบาลตำบลสะพานหิน

การคมนาคมถึงตัวอำเภอสะพานหินนั้น มีทางรถไฟจากกรุงเทพมหานครถึงสถานีรถไฟสะพานหิน ระยะทาง ๓๑๘ กิโลเมตร สำหรับทางรถยนต์จากกรุงเทพมหานครที่สะดวกและใกล้ที่สุดก็ต้องผ่านทางสระบุรี ลำานารายณ์ วังชมพู เขาทราย ระยะทางประมาณ ๔๒๐

กิโลเมตร ส่วนการเดินทางจากตัวจังหวัดพิจิตรไปยังตัวอำเภอตะพานหินนั้น ก็ไปได้ทั้งทาง
รถไฟ และทางรถยนต์ ทางรถไฟระยะทาง ๒๘ กิโลเมตร ทางรถยนต์ถ้าผ่านทางเขารูปช้าง
ระยะทาง ๒๘ กิโลเมตรเช่นกัน แต่ถนนยังไม่ได้รื้อค่าง ส่วนถนนรื้อค่างจากพิจิตรผ่าน
สากเหล็ก เขาทราย ทัพคล้อ ระยะทางประมาณ ๘๐ กิโลเมตร

เมืองโบราณในท้องที่อำเภอตะพานหิน

เมืองโบราณในท้องที่อำเภอตะพานหิน ปรากฏว่ามีถึง ๓ เมืองด้วยกัน ที่ทราบ
ว่าเป็นเมืองโบราณก็เพราะชุมชนศึกษาวัฒนธรรม-โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากรได้ตรวจพบจากภาพถ่ายทางอากาศ และทางชุมชนฯ ได้ออกทำการสำรวจ ระหว่าง
วันที่ ๑๓-๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๘ พร้อมทั้งเขียนรายงานการสำรวจไว้ ผู้เขียนก็ได้ออกทำการ
สำรวจบ้างพอสังเขปแล้ว เมืองโบราณทั้ง ๓ เมืองนั้น อยู่ที่ตำบลทัพคล้อแห่งหนึ่ง ที่ตำบล
ทุ่งโพธิ์แห่งหนึ่ง และที่บ้านโคกระหัด ตำบลเขาทรายอีกแห่งหนึ่ง ผู้เขียนจะได้กล่าวถึง
เมืองโบราณทั้ง ๓ แห่งนี้ตามลำดับไป

เมืองโบราณที่ตำบลทัพคล้อ

ทัพคล้อซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณนี้ อยู่ห่างจากตัวอำเภอตะพานหินประมาณ
๑๘ กิโลเมตร มีถนนสายตะพานหิน-เขาทราย ผ่านกลางเมืองโบราณแห่งนี้ด้วย และตัว
เมืองโบราณก็เป็นที่ตั้งของตลาดทัพคล้อในปัจจุบันด้วย ผู้เขียนขอคัดลอกรายงานการสำรวจที่
อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ของอาจารย์สินชัย กระบวนแสง เกี่ยวกับเมืองโบราณที่
ตำบลทัพคล้อสักตอนหนึ่งดังนี้

“จากภาพถ่ายทางอากาศพบว่าเมืองนี้มีรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ครั้งแรกคณะสำรวจได้
ไปทำการสำรวจบริเวณด้านเหนือของเมือง และได้เดินตามคันดินของเมืองเรื่อยไปทางทิศ
ตะวันออก จนถึงบริเวณมุมเมือง พบว่ากำแพงเมืองมี ๒ ชั้น แต่ไม่ได้มีการก่ออิฐเป็นกำแพง
มีคูน้ำผ่านกลางกว้าง ๑๘.๕๐ เมตร คันดินด้านนอกกว้าง ๖.๘๐ เมตร และด้านในกว้าง
๘.๖๐ เมตร แนวคันดินนี้ชาวบ้านเล่าว่าแต่เดิมเห็นสูงกว่านี้ แต่ต่อมาได้ถูกราษฎรเคลื่อนที่
ลงทำนาเสียจึงเห็นเตี้ยลง อย่างไรก็ตามแนวกำแพงด้านนี้ก็ยังไม่เห็นได้บริบูรณ์กว่าด้านอื่น ๆ จาก

นั้นได้เดินสำรวจบริเวณตัวเมืองทางด้านทิศเหนือ ที่บ้านวังโองพบเศษเครื่องใช้ที่ทำด้วยดินเผาสมัยสุโขทัยมากที่นี่ เป็นหลักฐานได้ว่าคงเป็นหมู่บ้านในสมัยนั้น และได้ทำการตรวจสอบบริเวณคันดินนี้เรื่อยไปจนหมดแนวคันดิน จึงหันมาสำรวจลำน้ำ ซึ่งตัดผ่านบริเวณตัวเมือง อันเป็นร่องรอยว่าเป็นลำน้ำที่ใหญ่มาแต่ก่อน และแสดงให้เห็นว่าการเพาะปลูกในบริเวณเมืองนี้คงได้ผลเป็นอย่างดี และชาวบ้านคงได้อาศัยลำน้ำสายนี้เป็นหลัก แม้กระทั่งในปัจจุบันก็ตาม จากปากคำของชาวบ้านวังโองเล่าว่า เคยมีผู้ขุดพบพระพุทธรูปได้ในบริเวณนี้ หลังจากการสำรวจใกล้จะเสร็จในตอนเย็น คณะสำรวจได้พบซากเจดีย์ในที่ปลูกผักของชาวบ้านที่บ้านวังโอง วัดขนาดอิฐได้ ๑๔ × ๒๕ × ๖ ซม. และ ๑๕ × ๓๐ × ๗ ซม. และเจดีย์นี้กำลังถูกทำลาย”

จากรายงานการสำรวจฯ นี้ จะเห็นว่า เมืองโบราณแห่งนี้ น่าสนใจมากทีเดียว ผู้เขียนได้ไปสำรวจเพิ่มเติมพบว่าที่หลังตลาดทับคล้อ ซึ่งปัจจุบันเป็นบ้านที่อยู่อาศัยของนาย โสภณ ศุภรัชฎเดช มีซากอิฐก้อนใหญ่ ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าบริเวณนั้นเคยเป็นวัดร้างมาก่อน เดิมเป็นป่ารกไม่มีคนกล้าเข้าไป มีเนินดินสูง และมีแท่งหินขนาดใหญ่ต่อมาคนได้ขุดพบพระพิมพ์อยู่ในโอ่งขนาดใหญ่ และได้พระพุทธรูปด้วย สำหรับที่วังโองนั้นเล่ากันว่าเคยพบโอง และมีลำน้ำโค้งเป็นวังด้วย จึงเรียกว่าวังโองปัจจุบันที่วังโอง ทางสุขาภิบาลทับคล้อได้ขุดสระน้ำเพื่อทำประปา ตอนขุดสระน้ำก็ได้พบเครื่องปั้นดินเผาต่าง ๆ รวมทั้งกระดูกคนด้วย ส่วนทางทิศตะวันตกของตลาดทับคล้อ มีหมู่บ้านสายคางยง ที่หมู่บ้านนี้มีเนินดิน ซึ่งเป็นกำแพงเมืองด้านตะวันตกนั่นเอง และชาวบ้านเคยพบซากอิฐด้วย ด้านใต้ตลาดทับคล้อก็มีเนินดินอยู่บ้าง ซึ่งเป็นกำแพงเมืองด้านใต้ นั่นเอง แต่ก็มีเฉพาะตอนที่ฝนทุ่งนา ส่วนที่เป็นหมู่บ้านไม่เหลือเนินดินอยู่แล้ว ชาวบ้านคงเกลียดเสียหมด

ปัจจุบันตัวเมืองโบราณ ส่วนใหญ่เป็นบ้านเรือน และตลาดร้านค้า จนทางราชการยกให้เป็นเขตสุขาภิบาล ประกอบกับมีถนนสายสะพานหิน-เขาทราย ผ่านกลางตัวเมืองด้วย ต่อไปในอนาคตทราบว่าทางราชการอาจจะยกฐานะของทับคล้อเป็นกิ่งอำเภอ จนเป็นอำเภอก็ได้ เพราะชาวตำบลทับคล้อเรียกร้องกันอยู่เสมอ จากความเจริญเหล่านี้เองเป็นตัวการทำลายโบราณสถานของเมืองโบราณแห่งนี้ อย่างมากมาย ดังนั้น ชาวตำบลทับคล้อน่าจะคิดถึงเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองโบราณแห่งนี้ ทางกรมศิลปากรยังไม่ได้ทำการสำรวจ ขุดค้นอย่างถูกหลักวิชาการ ดังนั้นผู้เขียนจึงขอให้ทางกรมศิลปากรรีบดำเนินการเสียก่อนที่หลักฐานจะหมดไป และขอให้ชาวตำบลทับคล้อช่วยกันรักษาหลักฐานต่าง ๆ ไว้ด้วย เพราะอาจจะได้หลักฐานใหม่ที่ น่าสนใจยิ่งก็ได้

เมืองโบราณที่ตำบลทุ่งโพธิ์

สำหรับเมืองโบราณที่ตำบลทุ่งโพธิ์นี้ชาวบ้านเรียกกันว่า “เมืองบ่าง” มีนิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับบ่างที่อาศัยในบริเวณเมืองบ่างนี้ด้วย จึงเรียกเมืองนี้ว่าเมืองบ่าง และบางที่ชาวบ้านก็เรียกบริเวณเมืองบ่างนี้ว่าบึงบ่างด้วย เพราะบริเวณเมืองมีบึงนั่นเอง การเดินทางไปยังตัวเมืองโบราณนี้ มีถนนแยกจากถนนสายสะพานหิน-เขาทวาย ก่อนที่จะถึงที่บึงบ่างทางขวามือที่บ้านวังหลุม ซึ่งเป็นถนนสายวังหลุม-ทุ่งโพธิ์ จากถนนสายนี้ต้องเดินเข้าไปยังตัวเมืองอีก ถ้าเป็นฤดูแล้งก็เข้ถึงตัวเมืองได้ อาจารย์สินชัย กระจวนแสง ได้เขียนรายงานการสำรวจเกี่ยวกับเมืองโบราณแห่งนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

“คณะสำรวจได้ทำการสำรวจคูเมืองด้านเหนือซึ่งกว้าง ๒๕ เมตร แต่ปรากฏว่าดินเขินชันมาก และมีประชาชนไปทำนาในคูเมืองนี้แล้ว แต่อย่างไรก็ตามคูเมืองนี้ก็ยังมีน้ำขังอยู่เป็นบางส่วน จากการสำรวจพบว่าเมืองนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่มีกำแพงเมืองมีแต่คูเมืองล้อมรอบอยู่ และคูเมืองนี้บางส่วนติดกับคลองณรงค์ (นายเขียว โพนนา ได้ให้คำบอกเล่าว่า แต่เดิมเรียกว่าคลองระโรง ซึ่งเป็นที่ขนาบฝั่งของเข้มาในตัวเมืองและเวลานานเข้าจึงกลายเป็นคลองชาวบ้านเคยเรียกคลองมะโรง และเป็นคลองณรงค์ไปในที่สุด) จากการสำรวจต่อมาพบว่าเมืองนี้มีคูน้ำตัดผ่านกลางก่อนไปทางเหนือ และยังมีน้ำขังอยู่ตลอดแนว วัดลำคูได้กว้าง ๖ เมตร หลังจากนั้นจึงได้ทำการสำรวจภายในเมือง และบันทึกภาพไว้เป็นหลักฐาน จากการสำรวจและคำบอกเล่าพบเศษเครื่องใช้ในยุคสุโขทัยมาก และพบว่าเมืองนี้อยู่ในบริเวณเมือง จึงมีโคกดินมากมาย และบริเวณโคกดินนี้เองที่ได้พบเศษเครื่องใช้ที่ทำด้วยเครื่องปั้นดินเผาอยู่ ลงความเห็นว่าชาวเมืองคงอาศัยอยู่บนโคกดินเหล่านี้”

นอกจากนี้นายเขียว โพนนายยังเล่าให้ผู้เขียนฟังอีกว่าคลองณรงค์ที่เป็นคูเมืองของเมืองโบราณนี้เดิมเรียกว่าคลองรากโรง (คือลากโรงมานั่นเอง) ต่อมาเพี้ยนเป็นคลองระโรงและคลองณรงค์ตามลำดับ และนายเขียว โพนนายยังเล่าอีกว่า นอกตัวเมืองไปทางทิศตะวันออกมีสระน้ำใหญ่เรียกกันว่าสระเบ็น ในตัวเมืองมีวัดร้างด้วยเรียกกันว่า วัดบึงบ่าง ดังนั้นเมืองบ่างนี้จึงเป็นเมืองโบราณที่น่าศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดต่อไป นับว่าโชคดีที่เมืองบ่างนี้เพิ่งกลายสภาพเป็นไร่นาเท่านั้น ยังไม่มีบ้านเรือนเหมือนเมืองโบราณที่ตำบลทับคล้อ

ทั้งเมืองโบราณที่ตำบลทับคล้อ และเมืองบ่างนี้อาจารย์สินชัย กระจวนแสง ได้

สันนิษฐานไว้ว่าอาจจะเป็นเมืองนครพังกา และเมืองแสงเซรว ที่ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่วยกทัพไปตีเมืองทั้งสองนี้ได้ เมื่อปี พ.ศ. ๑๕๑๕) จึงเป็นเรื่องที่น่าจะทำการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังต่อไป เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงว่าเป็นเมืองนครพังกา และเมืองแสงเซรวใช่หรือไม่

เมืองโบราณที่บ้านโคกระหัด

บ้านโคกระหัด อยู่ในท้องที่ตำบลเขาทรายใกล้กับบ้านวังแดง การเดินทางไปบ้านโคกระหัดจะต้องเดินทางไปตามถนนสายเขาทราย-วังทอง ลงที่บ้านวังแดง แล้วต้องเดินจากบ้านวังแดงเข้าไปยังบ้านโคกระหัด ถ้าเป็นฤดูแล้งจึงจะเข้าไปได้ ส่วนฤดูทำนาจะเข้าไปได้อย่างลำบากมาก คณะสำรวจของชุมนุมวัฒนธรรมโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้เดินทางสำรวจเพียงบ้านวังแดงเท่านั้น ไม่สามารถเดินทางเข้าไปยังบ้านโคกระหัดได้ แต่อย่างไรก็ตามที่บ้านโคกระหัดก็เป็นเมืองโบราณอีกเมืองหนึ่งซึ่งชุมนุมวัฒนธรรม-โบราณคดี คณะโบราณคดี ได้ตรวจพบทางภาพถ่ายทางอากาศ เช่นเดียวกับเมืองโบราณที่ตำบลทับคล้อ และตำบลทุ่งโพธิ์

แต่หมู่บ้านที่ใกล้กับเมืองโบราณที่บ้านโคกระหัด เช่น บ้านวังแดง ก็มีโบราณสถานที่น่าสนใจ โดยเฉพาะที่วัดวังแดงเหนือ ซึ่งเป็นวัดที่เพิ่งสร้างใหม่ขึ้นนี้มีเนินดินและบนเนินดินนี้มีซากอิฐเรียงเป็นชั้นๆ ขนาดอิฐก้อนใหญ่มากและทางวัดได้สร้าง โบสถ์ใหม่ทับลงไปบนเนินดินนี้ และใกล้กับเนินดินที่สร้างโบสถ์นี้ไปทางทิศเหนือ เคยมีเนินดินเป็นแนวยาวขึ้นไปทางทิศเหนือ แต่ถูกเกลี้ยเสียหมดแล้ว

จากรายงานการสำรวจฯ ของอาจารย์สินชัย กระจวนแสง ได้กล่าวถึงโบราณวัตถุ สถานที่พบที่บ้านวังแดงดังนี้

“จากคำบอกเล่าของครูวัดวังแดง เล่าว่า เมื่อครั้งสร้างถนนสายวังทอง-เขาทราย มีผู้ขุดได้เหรียญเงินมากมายรวมทั้งพระพุทธรูปด้วย และที่ตำบลวังแดงนี้ทางคณะสำรวจยังได้พบโคกเจดีย์โบราณอยู่ห่างจากถนนมาทางทิศตะวันตกเพียง ๖ เมตรเท่านั้น และมีร่องรอยของชาวบ้านขุดบริเวณใจกลางของเจดีย์แล้ว วัดขนาดอิฐได้ $๑๘\frac{๑}{๒} \times ๗ \times ๓๒$ ซม. ที่เจดีย์นี้ขณะนั้นบริเวรอบๆ เจดีย์ซึ่งเป็นบริเวณเนินดินกำลังถูกชาวบ้านเคลื่อนที่ลงเพื่อทำไร่นา และ

เพื่อหาของเก่าช่วยในขณะเดียวกัน คาดว่าในไม่ช้าถ้าไม่มีการควบคุม ชาวเจตียันคงหายไป
ในที่สุด”

“เนื่องจากไม่สามารถทำการสำรวจเมืองที่ตรวจพบทางภาพถ่ายทางอากาศที่บ้าน
โคกระหัดได้ ทางคณะสำรวจจึงไปดูสระเพ็งหรือสระเพลง ซึ่งอยู่ห่างจากถนนสายวังทองเขา-
ทรายไปทางตะวันออกประมาณ ๕๐๐ เมตร พบว่าสระนี้เป็นสระขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส
ย่อมกว่าสระโกสินารายณ์ ที่จังหวัดราชบุรีเพียงเล็กน้อย . . .”

โบราณสถานทั้งวังแดงและสระเพลงคงเกี่ยวข้องกับเมืองโบราณแห่งนี้ก็ได้

วัดที่น่าสนใจในท้องที่อำเภอตะพานหิน

วัดที่น่าสนใจในท้องที่อำเภอตะพานหิน ซึ่งมีโบราณวัตถุสถานที่น่าชมน่าศึกษา
กันควมามีอยู่หลายวัดด้วยกัน เช่นวัดตะพานหิน วัดเทวปราสาท วัดพระพุทธรูปบาทเขาทราย
วัดไทรโรงไซ และวัดหน้าเคียง เป็นต้น ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงวัดเหล่านี้ตามลำดับไป

วัดตะพานหิน

วัดตะพานหินตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลตะพานหินเหนือตลาดตะพานหิน ร้านค้า
บางร้านตั้งอยู่ในเขตวัดก็มี เป็นวัดที่ตั้งริมแม่น้ำน่านฝั่งตะวันออกด้วย

ผู้ที่ให้ที่ดินสร้างวัดคือ ขุนห้วยเกตุเกษม (เพี้ย เพี้ยศรี) และเป็นผู้สร้างวัดขึ้น
ด้วย สร้างขึ้นประมาณ ๑๐๐ ปีมาแล้ว สำหรับโบราณวัตถุสถานที่น่าชมที่น่าสนใจก็
คือโบสถ์ซึ่งมีลวดลายปูนปั้นที่หน้าบันที่มีฝีมืองดงามทีเดียว รูปปูนปั้นที่หน้าบันด้านตะวันตก
เป็นรูปพระนารายณ์ปราบหนทุกอยู่ด้านบนและด้านล่างเป็นรูปครุฑ ส่วนทางทิศตะวันออกเป็น
รูปพระพรหมและเทวรูป นอกจากโบสถ์ก็มีศาลาการเปรียญอีกหลังหนึ่ง ซึ่งมีลวดลายปูนปั้น
ที่หน้าบันฝีมืองดงามเช่นกัน แต่ศาลาการเปรียญนี้ชำรุดทรุดโทรมมากทางวัดคงไม่รักษาด้วย
สำหรับโบสถ์ก็เช่นกันที่ชำรุดทรุดโทรมมาก ประกอบกับทางวัดกำลังสร้างโบสถ์หลังใหม่ขึ้น
ด้วย ถ้าโบสถ์ใหม่เสร็จก็คงใช้โบสถ์ใหม่ อาจจะทิ้งโบสถ์เก่านี้ก็ได้ ความจริงทั้งโบสถ์และ
ศาลาการเปรียญนี้ควรที่ทางวัดควรจะรักษาไว้อย่างยิ่ง

วัดเทพประสาท

วัดเทพประสาทตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลห้วยเกตุ ริมฝั่งแม่น้ำน่านฝั่งตะวันตก ตรงข้ามตลาดสะพานหิน เมื่อเดินจากสถานีรถไฟสะพานหินเข้าไปในตลาด จะมองเห็นวัดเทพประสาทชัดเจน จุดเด่นคือ พระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งสง่างามมาก

วัดเทพประสาทรุ่นเฟื่องสร้าง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐ นี้เอง โดยเริ่มสร้างกุฏิเพียงสองหลังก่อน มีพระอธิการทองอยู่ ฐิติญาโณ (พระครูเทพสิทธิการย์) เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก และได้สร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เช่น โบสถ์ ศาลาการเปรียญ กุฏิ หอประชุมสงฆ์ และอื่น ๆ เรื่อยมาจนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้เริ่มสร้างพระพุทธรูปปางประทานพรองค์หนึ่ง หน้าตักกว้างถึง ๒๐ เมตร สูงถึง ๓๐ เมตร และได้รับพระราชทานนามว่า "พระพุทธรูปองค์มิ่ง" ได้สร้างพระพุทธรูปองค์นี้เสร็จเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ องค์พระพุทธรูปสร้างแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก มีลักษณะแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย พระเกตุมาลาเป็นเปลวสีทอง และมีพระอุณาโลมที่พระนลาฏสีทอง ส่วนองค์พระสี่เหลี่ยม ประดิษฐานบนแท่นบัวคว่ำบัวหงายสูงถึง ๔ เมตร นับว่าเป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่มากองค์หนึ่ง รอบ ๆ องค์พระมีวิหารคดล้อมรอบด้วย

นอกจากพระพุทธรูปองค์มิ่งแล้ว ยังมีพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง เป็นพระพุทธรูปนาคปรก และสลักด้วยศิลามีลักษณะเป็นพระพุทธรูปสมัยลพบุรี ประดิษฐานอยู่ในวิหารทรงจตุรมุข กล่าวกันว่าพระพุทธรูปองค์นี้อัญเชิญมาจากจังหวัดลพบุรี

โบราณสถานอื่น ๆ ของวัดเทพประสาทก็มีโบสถ์ที่สวยงาม ๑ หลัง หอประชุมสงฆ์ ๑ หลัง เป็นทรงจตุรมุข มียอดปราสาทด้วย นอกจากนี้ก็มีศาลาการเปรียญและกุฏิอีกหลายหลังด้วยกัน นับว่าเป็นวัดที่มีโบราณสถานที่น่าสนใจอยู่มากพอสมควรทีเดียว

วัดพระพุทธรบาทเขาทราย

วัดพระพุทธรบาทเขาทรายตั้งอยู่เชิงเขาทราย ในท้องที่บ้านเขาทราย ตำบลเขาทราย ที่เรียกชื่อเช่นนี้เพราะว่าวัดนี้มีพระพุทธรูปบาทจำลองอยู่ด้วย ส่วนชื่อเขาทรายซึ่งเป็นชื่อหมู่บ้านและตำบลด้วยนั้น เข้าใจว่ามาจากลักษณะของพื้นดินของหมู่บ้านนี้เป็นเนินทรายละเอียดปกคลุมหินดานและหินลูกรัง เป็นเนินจากทุ่งนา สูงขึ้นไปหาที่ตั้งของภูเขา ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า "เขาทราย"

เดิมทีเคยมีวัดเก่าอยู่ที่ตลาดเขาทราย ตรงตลาดสศปัจจุบัน เคยมีต้นโพธิ์อยู่ต้น
หนึ่ง แต่ถูกโค่นเสียแล้ว สำหรับวัดปัจจุบันนี้เพิ่งย้ายมาสร้างใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๘ โดย
ย้ายมาสร้างที่เชิงเขา และได้สร้างพระพุทธรูปจำลองประดิษฐานภายในมณฑปบนเขา มี
บันไดขึ้นไปประมาณ ๓๐๐ ขั้นด้วย ก่อนถึงพระพุทธรูปจำลอง มีพระพุทธรูปไสยาสน์ทางซ้าย
มือ พระพุทธรูปไสยาสน์องค์นี้มีความยาวประมาณ ๓๐ เมตร เมื่อมองดูจากเชิงเขาจะเห็นทั้งพระ
พุทธรูปไสยาสน์ และมณฑปพระพุทธรูปท่าสง่างามอย่างยิ่ง

วัดไทรโรงโคน

วัดไทรโรงโคน อยู่ในท้องที่บ้านไทรโรงโคน ตำบลไทรโรงโคน ที่ชื่อเช่นนี้
ก็เพราะเคยมีต้นไทรเป็นจำนวนมาก เล่ากันว่า เนื่องจากรัชกาลที่ ๕ เคยเสด็จมาจอกเรือที่
บริเวณวัดนี้ ข้าราชการบริวารได้แสดงโขนหน้าพระที่นั่ง โดยตัดต้นไทรมาทำเป็นโรงโคน เมื่อ
แสดงเสร็จแล้ว ได้ทั้งต้นไทรไว้ ต้นไทรได้เจริญงอกงามเป็นป่าไทร จึงเรียกกันว่า “ไทร
โรงโคน” เรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จเมืองพิษณุโลก เมื่อ ปี
พ.ศ. ๒๔๔๔ พระองค์ทรงพักที่วัดนี้ด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งในพระนิพนธ์ของพระองค์ดังนี้

“... ถึงวัดไทรโรงโคน แขวงเมืองพิจิตร หยุดจอกเพื่อพักผ่อน เวลายังมี
จึงขึ้นไปบนวัด ท่านสมภารมาสวดชยันโตรับ จึงแวะหาปราศรัยท่านเล็กน้อย วัดนี้เป็นวัด
สร้างใหม่ สิ่งปลูกสร้างล้วนแต่ไม้ไผ่ทั้งสิ้น อุโบสถไม่มี ใช้แพเป็นโบสถ์ที่สัมา สิ่งที่น่าดู
คือต้นไทรที่เป็นหลัก ชื่อไทรโรงโคน เป็นต้นไทรหลายต้น แต่กิ่งขึ้นเชื่อมติดกันหมด ดู
ประหนึ่งถ้านาย้อย ต้นเป็นชั้นเชิงสลักกันดูจากโรงโคน จึงเรียกว่าไทรโรงโคน...”

แต่ปัจจุบันนี้ต้นไทรไม่มีเหลืออยู่เลย เพราะถูกโค่นใช้สถานที่สร้างโรงเรียน นับ
ว่าน่าเสียดายอย่างยิ่ง โบราณสถานของวัดก็มีพระปรารักษ์ โบสถ์ วิหาร ซึ่งสร้างขึ้นหลัง พ.ศ.
๒๔๔๔ คือหลังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เสด็จ

วัดน้ำเคือง

วัดนี้เป็นวัดร้าง ตั้งอยู่ในท้องที่บ้านน้ำเคือง ตำบลท้ายทุ่ง ไม่ไกลจากเมือง
โบราณที่ตำบลทับคล้อ และตำบลทุ่งโพธิ์มากนัก อาจรุ่นเดียวกับกันได้

ปัจจุบันบริเวณวัดกลายเป็นนาปลูกข้าวเสียเป็นส่วนใหญ่ มีเนินดิน และซากอิฐอยู่ทั่วไป สำหรับซากอิฐบางตอนถูกขุดค้นมองเห็นเป็นมุมของโบสถ์หรือวิหาร อิฐบางก้อนเป็นอิฐโค้ง เข้าใจว่าเป็นอิฐสำหรับเสาบสถ์หรือวิหาร เล่ากันว่าเคยขุดได้พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ปางห้ามญาติถึง ๒ องค์ องค์หนึ่งนำไปไว้ที่วัดคงตะขบ อีกองค์หนึ่งนำไปไว้ที่วัดวังแดง ลักษณะของพระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย นอกจากนี้บริเวณวัดน้ำเคือง ยังมีต้นโพธิ์ใหญ่อยู่ ๑ ต้น มีสระน้ำที่ต้นแล้ว ๑ สระอีกด้วย ดังนั้นบริเวณวัดน้ำเคืองนี้จึงน่าทำการสำรวจขุดค้นอย่างถูกหลักวิชาการอย่างยิ่ง อาจจะได้หลักฐานต่างๆ เพิ่มขึ้น เพราะเป็นวัดเก่าแก่ คงจะเก่าแก่เท่ากับเมืองโบราณทั้งสองดังกล่าวแล้วก็ได้

วัดคงตะขบ

วัดคงตะขบอยู่ในท้องที่ตำบลคงตะขบ ตามประวัติของวัด สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔ นับว่าเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่ง มีโบราณสถานที่น่าสนใจคือมณฑปมียอดเป็นพระปรางค์ภายในมณฑปมีแท่นของพระพุทธรูปบาทจำลอง แต่พระพุทธรูปบาทจำลองไม่มีแล้ว บริเวณวัดมีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่หลายต้น และมีโบสถ์ใหม่หลังหนึ่งด้วย ที่น่าสนใจของวัดนี้ก็คือ พระพุทธรูปปางห้ามญาติ (สัมฤทธิ์) ซึ่งนำมาจากวัดน้ำเคือง ที่กล่าวแล้ว เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่งามมากองค์หนึ่ง

นอกจากนี้ในท้องที่อำเภอตะพานหินยังมีวัดที่น่าสนใจอีกหลายวัด เช่น วัดทุ่งโพธิ์ ตำบลทุ่งโพธิ์ ซึ่งตามประวัติว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ มีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่อยู่ในวัดนี้ และในท้องที่ตำบลนหลายถิ่น จึงเรียกหมู่บ้านตำบลนี้ว่าทุ่งโพธิ์ วัดทุ่งโพธิ์นี้มีโบสถ์ใหม่สร้างทับโบสถ์เก่าซึ่งถูกรื้อแล้วย้ายพระประธานออกมาไว้ข้างนอก เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๙๔ อีกวัดหนึ่งที่สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ คือ วัดงวราย ตำบลงวราย ปัจจุบันมีชื่อใหม่ว่า วัดนิมพลวัน เดิมมีต้นหว้อยเป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว ที่วัดนี้มีโบสถ์ที่สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ หลังหนึ่ง กล่าวกันว่าสร้างแทนโบสถ์เก่าที่ชำรุดทรุดโทรม ในตำบลงวราย เดิมมีวัดร้างวัดหนึ่งต่อมา พ.ศ. ๒๔๐๓ ได้สร้างขึ้นใหม่ คือ วัดยางคลี่ เป็นวัดที่อยู่ริมแม่น้ำน่านเก่าด้วย อาจเป็นวัดเก่าคู่มากับเมืองพิงคิรเก่าก็ได้ และในตำบลวังสำโรง มีวัดร้างวัดหนึ่งชื่อ วัดบึงประดู่ มีคูน้ำและกำแพงรูปร่างคล้ายเกือกม้า ต่อมาราว พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้สร้างวัดขึ้นใหม่ และใช้ชื่อวัดบึงประดู่อย่างเดิม

วัดอื่นๆ ในท้องที่อำเภอตะพานหิน

นอกจากวัดที่กล่าวมาแล้ว ในท้องที่อำเภอตะพานหินยังมีวัดอีกหลายวัด เท่าที่ผู้เขียนรวบรวมได้มีดังต่อไปนี้ (รวมวัดที่กล่าวมาแล้วด้วย จะแยกเป็นตำบลๆ ไป)

ตำบลตะพานหิน มีวัดตะพานหิน

ตำบลวังวราย มีวัดหาดแดงโม วัดวังวราย วัดต้นชุมแสง วัดราษฎร์นฤมิตร (วัดพุทธชะวันโชติการาม) และวัดปิ่นสุทธาวาส

ตำบลไพรโรงโขน มีวัดไพรโรงโขน วัดไผ่หลวง และวัดคลองข่อย

ตำบลห้วยเกตุ มีวัดพรหมประสิทธิ์ (วัดหากแดงโมตะวันตก) วัดเทวประสาธ วัดโพธิลอย วัดคลองทองกลาง และวัดกฐินทอง (วัดห้วงสลิด)

ตำบลทุ่งโพธิ์ มีวัดเจริญศรัทธาราม (วัดวังตลุด) วัดทุ่งโพธิ์ และวัดหนองเครือชูด

ตำบลดงตะขบ มีวัดดงตะขบ วัดใหม่สำราญ วัดหนองคล้อ วัดหนองบัว และวัดเกาะ

ตำบลคลองคูณ มีวัดคลองคูณ วัดคลองแขก (วัดประชุมชนสัถยาราม) และวัดวังไคร้

ตำบลวังหว้า มีวัดไชยาราม วัดวังหว้า วัดยางคลี วัดท่าปอ และวัดร่องกระบอก

ตำบลหนองพยอม มีวัดราษฎร์เจริญ (วัดวังหลุม) วัดพระพุทธบาทเขารวก วัดสัตตนาราม วัดหนองพยอม วัดวังหลุมใต้ วัดไผ่เกาะ วัดอรัญวิถิ์ (วัดเนินทราย) วัดหนองเคียวอ้อย วัดห้วยเกตุเกษม (วัดป่าแดง) วัดเทศสว่างเจริญ วัดหนองพงษ์ วัดเกาะคีรีธรรมมาราม (วัดหนองเตา) วัดเขาพนมกวาว และวัดศรีวนาราม

ตำบลเขาเจ็ดยอด มีวัดประชาบำรุง (วัดเขาตะพานนาก) วัดมหาวนาราม (วัดไถวน) วัดยางสามต้น วัดถนนใหม่อัมพวัน วัดจิกเสือเต็น และวัดเขาเจ็ดยอด

ตำบลท้ายทุ่ง มีวัดศรีขันนาราม (วัดวังกระขัน) วัดน้ำเคือง วัดศรีศิริพรตวิทยาราม (วัดเขาส้าน) วัดศรีสุทธาวาส (วัดหนองจอก) วัดนवलศรีสัทธาราม (วัดไคยี่เผือก) วัดรุ่งเรืองธรรม (วัดคลองห้วยหล้า) วัดศรีอุดม (วัดคายน้อย) วัดวังโบสถ์ วัดท้ายทุ่ง วัดศรีเบญจกาลย์ วัดบางเมน วัดเขาดิน วัดโลกกฐิน วัดโลกสะอาด และวัดศรีพรหมประสิทธิ์

ตำบลวังสำโรง มีวัดยางขาว วัดวังสำโรง วัดทับหมัน วัดบึงประดู่ วัดทับปรู
วัดบึงน้ำกลัด (วัดสังฆารธรรม) และวัดบึงสามบาตร

ตำบลเขาทราย มีวัดเขาทราย วัดวังแดง วัดเกาะแก้วลำประทา วัดวังหินเพลิง
และวัดศรีพรหมจริยาวาส

ตำบลทับคล้อ มีวัดมงคลทับคล้อ วัดคามวาสี (วัดหนองน้ำเต่า) วัดจันทร์งส์
(วัดสายตงยาง) วัดทรงธรรม วัดป่าเรไรก์ วัดศรีรัตนวราราม (วัดคลองแห้ง) วัดอรัญญ-
วาสี (วัดแดงโจน) และวัดใหม่ชัยศรี

ตำบลหมู่บ้านในท้องที่อำเภอตะพานหิน

ตำบลหมู่บ้านในท้องที่อำเภอตะพานหิน เท่าที่ผู้เขียนรวบรวมได้จากคุณไสว บัว
ชุ่มสุข (อดีตศึกษาธิการอำเภอตะพานหิน ปัจจุบันเป็นเทศมนตรีเทศบาลตำบลตะพานหิน)
ซึ่งเคยเดินทางไปทุกตำบลหมู่บ้านของอำเภอตะพานหิน และได้จากครูสังกัดองค์การบริหาร
ส่วนจังหวัดด้วยดังต่อไปนี้

ห้วยเกตุ

เป็นตำบลที่อยู่ปากตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอตะพานหิน และเหนือตลาดตะพาน
หิน หรือเหนือเทศบาลตำบลตะพานหิน มีสถานีรถไฟห้วยเกตุ ซึ่งห่างจากกรุงเทพมหานคร
๓๒๔ กิโลเมตร และมีคลองห้วยเกตุด้วย อาจมีต้นเกตุอยู่ริมคลองมาแต่เดิมก็ได้ ตำบลห้วย
เกตุ มีชื่อหมู่บ้านต่างๆ เช่น ไคกะพังปลา ห้างสลิด คลองทองกลาง หัวदान และ
โพธิ์ตอย เป็นต้น สำหรับบ้านไคกะพังปลา คุณปรีชา เผ่าสังวาลย์ กล่าวว่าเดิมหมู่บ้านนี้
มีลำไค (คลองเล็กๆ) แยกมาจากคลองทองกลาง ชาวบ้านได้ทำกะบังกันน้ำเพื่อกันปลา ปลา
จึงชุกชุมมาก จึงเรียกกันว่า “บ้านกะบังปลา” ต่อมาเพี้ยนเป็น “บ้านไคกะพังปลา” ส่วน
บ้านห้างสลิด คุณชนินทร์ จันท์กุล กล่าวว่า มีหนองน้ำใหญ่ น้ำขังตลอดปี และมีปลาสลิด
ชุกชุมมากจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านห้างสลิด” อีกหมู่บ้านหนึ่งคือ บ้านคลองทองกลาง
คุณอัมพร ไวยกุลกล่าวว่า หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ริมคลองทองกลาง สันนิษฐานว่าตามริมคลองคงมี
ต้นทองกลางขึ้นมากในอดีตก็ได้และ บ้านหัวदान นั้นเพราะมีหินदानหรือดินดานกลางแม่น้ำ
อันเป็นที่มาของชื่อ ตะพานหินนั่นเอง

สำหรับบ้านโพธิ์ลอย เดิมเรียกว่า บ้านมตะนอย เนื่องจากมีมตะนอยอาศัยอยู่มาก ต่อมานายจัน จันติก ได้สร้างวัดขึ้นตั้งชื่อ “วัดตาจัน” ปรากฏว่ามีต้นโพธิ์ลอยนำมาติดที่หน้าวัด ชาวบ้านจึงนึกขึ้นมาปลูกในวัด จึงเรียกชื่อวัด และหมู่บ้านว่าโพธิ์ลอย

ทับคล้อ

เป็นชื่อตำบลและชื่อหมู่บ้านอยู่ทางทิศตะวันออกของที่ว่าการอำเภอตะพานหิน ได้กล่าวไว้แล้วว่าเมืองโบราณไม่ทราบชื่อในตำบลนี้ คุณสายบัว มีลาภ กล่าวว่าเดิมตำบลทับคล้อนี้ ชื่อ “บ้านท่ามะดัน” (บางคนว่าเดิมชื่อ “ทับค้อ” เพราะมีใช้ชุกชุมมีคนตายมากแล้วนำไปฝังทับถมกัน) เป็นป่าดงดิบ ป่าไผ่ยาง เคยพบซากโบสดี เจดีย์เก่า ลูกนิมิตร และใหญ่ เคยเป็นทางผ่านสำหรับผู้จะไปหล่มสัก เมื่อเดินทางผ่านจะพักแรม หุงหาอาหารใต้ต้นตะคร้อใหญ่ขนาด ๕ คนโอบ ชาวบ้านจึงเรียกว่า “บ้านตะคร้อ” ต่อมาเพี้ยนเป็น “ทับคล้อ” แต่คุณวิจิตร เสนานิมิตร กล่าวว่า มีคนมาสร้างที่พักเรียกว่า “ทับ” ที่ต้นตะคร้อ จึงเรียกว่า “ทับคล้อ” หมู่บ้านนี้ตั้งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๐ เดิมขึ้นกับตำบลท้ายทุ่ง อำเภอบางมูลนาก ต่อมาทางราชการตั้งกิ่งอำเภอตะพานหินขึ้น จึงแยกมาขึ้นกับกิ่งอำเภอตะพานหิน ต่อมาเจริญขึ้นเพราะมีถนนตัดผ่านไปยังเพชรบูรณ์ จึงยกฐานะเป็นตำบลและเป็นสุขาภิบาลตำบลด้วย

หมู่บ้านในท้องที่ตำบลทับคล้อ มีบ้าน ทับคล้อ วังโอง วัดป่าไร่ สวนพริก บ่อทราย สายดงยาง หนองอายตุ๋ สายสมบูรณ์ และหนองน้ำเต่า

ที่มาของชื่อหมู่บ้านที่รวบรวมได้ เช่น วังโอง มาจากพบโอง หม้อและเครื่องปั้นดินเผา กับทั้งมีวงน้ำลึกด้วยจึงเรียก “บ้านวังโอง” ส่วน สายสมบูรณ์เดิมชื่อ บ้านสายคลองแห้ง เพราะมีคลองธรรมชาติที่มีต้นน้ำไม่ต่อโดยตรงกับคลองใหญ่ เวลาน้ำไหลมาจะแห้ง จึงเรียกกันว่า บ้านสายคลองแห้ง ต่อมาชาวบ้านเปลี่ยนเป็น บ้านสายสมบูรณ์ สำหรับบ้านหนองน้ำเต่า มาจากมีหนองน้ำ ซึ่งมีต้นไม้เถาว์วัลย์ปกคลุม และมีสัตว์ป่าและปลา มากจึงเรียกกันว่า “บ้านหนองน้ำเต่า” ส่วน บ้านวัดป่าไร่ เคยเป็นป่ามาก่อนมีพระภิกษุมานั่งวัด เรียก วัดป่าไร่ จึงกลายเป็นชื่อเรียกหมู่บ้านไปด้วย สำหรับ บ้านหนองอายตุ๋ คุณลุงเงิน จันทรผ่องเล่าจากตำนานว่า เดิมหมู่บ้านนี้ไกลจากความเจริญมาก ต้องเดินด้วยเท้าหรือใช้เกวียนไปยังหมู่บ้านนี้ ควายนเทียมเกวียนเป็นควายตุ๋ พอไปถึงหนองควายตุ๋ตัวนั้นก็ตายจึงเรียกกัน “บ้านหนองอายตุ๋” เรื่อยมาตราบปัจจุบัน

เขาทราย

เป็นตำบลและหมู่บ้าน ถัดจากทับคล้อไปทางทิศตะวันออก เคยกล่าวถึงที่มาของ “เขาทราย” ในเรื่องวัดเขาทรายแล้ว ท้องที่ตำบลเขาทรายมีหมู่บ้านชื่อ เขาทราย วังแดง ลำประดา วังหินเพลิง หนองจะปราบ (หรือหนองหญ้าปราบ) เขาพระ เขานกยูงหนองขาม และโพธิ์ประสาท

ที่มาของหมู่บ้าน วังแดง เนื่องจากมีน้ำขังลึกเป็นวังและมีไม้แดงมาก จึงเรียก บ้านวังแดง ได้เคยกล่าวในเรื่องเมืองโบราณแล้วว่า วังแดง มีซากโบราณวัตถุ เช่นอิฐ และ เหนดิน อยู่มาก เมื่อตอนสร้างถนนผ่านหมู่บ้านก็ได้โบราณวัตถุต่าง ๆ เช่นเหรียญสมัยโบราณ ส่วน บ้านลำประดา คุณอรุณ วัลย์มข กล่าวไว้ เดิมเป็นคลองที่มีป่าไม้เป็นแนวมองดูไกล ๆ เหมือนมีเทวดาสร้างสรร ตั้งหมู่บ้านเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๐ สำหรับ บ้านวังหินเพลิง คุณพยอม มะหะฮุกกล่าวว่าเดิมชื่อ บ้านวังหินเพลิง เพราะข้างตลิ่งริมคลองมีโพรงลึกเข้าไป ส่วนบนเป็นแผ่นหินดานชะงักออกมาชาวบ้านเรียกกันว่า “หินเพลิง” จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านวังหินเพลิง” ต่อมาเรียกกันว่า “บ้านวังหินเพลิง” อาจเป็นเพราะคิดว่าหินนั้นเป็นไฟ จึงเรียกว่า “หินเพลิง” หรืออาจจะฟังเพี้ยนไปได้

หนองพยอม

เป็นชื่อตำบลและหมู่บ้าน อยู่ทางทิศตะวันออกของที่ว่าการอำเภอตะพานหิน ก่อนจะถึงทับคล้อ ที่มาของชื่อนี้ เนื่องจากมีต้นพยอม และมีหนองน้ำจึงเรียก บ้านหนองพยอม ตำบลนี้มีหมู่บ้านมากที่สุด คือมีหมู่บ้าน วังหลุม เขารวก ป่าแดง หนองแก ห้วยจ้อย ไร่เกาะ กิโลเมตร ๗ กิโลเมตร ๑๒ เขาพนมกาว เนินทราย ไควน บ้านกบ สายดำพาง หนองนกกาง เขาปรืด หนองเคียวอ้อย และหนองพยอม

ที่มาของชื่อหมู่บ้านที่รวบรวมได้ คือ วังหลุม เล่ากันว่าเดิมมีปลาชุกชุมมากใน คลองที่ผ่านหมู่บ้านนี้ ซึ่งเป็นวังน้ำลึกด้วย ฤดูน้ำชาวบ้านนิยมทำหลุม โจนเพื่อล่อปลากัน จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “วังหลุม” ส่วนบ้านเขารวก มาจากมีภูเขาสูงหนึ่งมีหน่อไม้รวกมาก ภูเขาสูงนี้ยาวราว ๓ กิโลเมตร ป่าแดง คุณสุรินทร์ อินทกุลเล่าว่า เป็นหมู่บ้านที่ต้นไม้แดง เป็นป่า ประชาชนที่อพยพมาอยู่เป็นชาวอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี มาอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ หนองแก เป็นหมู่บ้านที่ต้นสะแกชุกชุมอยู่ในหนองมากจึงเรียกกันว่า “บ้านหนองสะแก”

ต่อมารู้สึกว่ายาวไปจึงเรียก “บ้านหนองแก” เรื่อยมา กิโลเมตร ๗ คุณนวรรตน์ ถาวร
เล่าว่า เป็นหมู่บ้านที่อยู่ตรงกิโลเมตรที่ ๗ จากที่ว่าการอำเภอตะพานหิน ต่อมาเมื่อวัดจึงตั้งชื่อ
วัดว่า “วัดสัตตวนาราม” (สัตตหมายถึงเจ็ด) ไตวัน คุณผิว จีนบางช้างเล่าว่า เป็นหมู่บ้าน
บ้านที่มีคลองคดไปคดมา นำไหลผ่านแก้วน ไปวนมา

วังสำโรง

เป็นตำบลหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่า และอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ว่าการ
อำเภอตะพานหิน ที่มาของชื่อเพราะมีต้นสำโรงอยู่ริมแม่น้ำที่เป็นวงน้ำตก ตำบลนี้เคยชน
กับอำเภอบางบาลมา ต่อมาเมื่อตั้งกิ่งอำเภอตะพานหินจึงโอนมาชนกับกิ่งอำเภอตะพานหิน ชื่อ
หมู่บ้านในตำบลนี้มี วังสำโรง ทับปฐู ทับหมัน เนินทอง ย่านขาด วังกะโดน หรือพนมยอ
คลองเถาวัลย์เหล็ก สามบึงบาตร บ้านใหม่ บึงประดู่ และบึงน้ำกลัด

คุณนิยม ดีสำโรง ได้เรียบเรียงที่มาของชื่อ วังสำโรง ไว้อีกแนวหนึ่งอันเป็น
เรื่องเล่ากันมาว่า มีเศรษฐีชื่อวัง ปลุกปลุกไว้กินกับหมากบนโคกดิน ซึ่งมีต้นสำโรงด้วย บ้าน
นางวังจึงเรียกกันว่า บ้านยายวังโคกสำโรง ต่อมาเรียก วังโคกสำโรง และเหลือเป็น วังสำโรง
ส่วนหมู่บ้านอื่น ๆ เช่น ทับหมัน คุณสรศักดิ์ สงศรี เล่าว่า หมู่บ้านนี้มีแม่น้ำน่านเก่าโค้ง
และมีพระรูปหนึ่งปลุกทับ (กระท่อม) โกลดต้นหมันขนาดใหญ่ ผู้ที่ผ่านมาลำน้ำจะขึ้นไปนมัส
การพระรูปนี้ เลยเรียกหมู่บ้านนี้ว่า ทับหมัน ปัจจุบันตรงแม่น้ำโค้ง เคยมีคนชุกตบตักตา
ดินหลายตัวอาจจะเป็นศาลเจ้ามาก่อนก็ได้ ส่วนบึงประดู่ คุณไพโรจน์ ทรัพย์เมฆ เรียบเรียง
ไว้ว่า หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมบึงใหญ่ และมีต้นยางใหญ่อยู่ริมขอบบึง มีคนเก่าเล่าสืบต่อกันมาว่า
วันคืนดีจะได้ยินเสียงฆ้อง กลอง ระฆัง พิณพาทย์ จึงตั้งขึ้นพร้อมกันสามแห่ง คือที่บ้าน
ยางฆ้อง ตำบลบางลาย อำเภอโพทะเลบ้านบึงประดู่ และบ้านทับหมัน สำหรับบ้านบึงประดู่
นั้นยังเล่ากันอีกว่า เป็นบ้านลับแล ด้วย จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่หมู่บ้านทั้งสามนี้คง
เก่าแก่มาก่อนอย่างแน่นอน

วังหัว

เป็นชื่อตำบลหมู่บ้าน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอตะพานหิน
และอยู่ริมคลองที่แยกมาจากแม่น้ำน่านเก่า จนมีความเชื่อกันว่า เป็นแม่น้ำน่านเก่าที่มี คุณ

มานิตย์ กุ่มทรัพย์ เรียบเรียงไว้ว่า มีต้นหว้าใหญ่อยู่ริมคลองที่เป็นวังน้ำลึก จึงเรียกกันว่า บ้านวังหว้า เดิมขึ้นกับตำบลคลองคุณ อำเภอบางมูลนาก ต่อมาเป็นตำบลขึ้นกับ อำเภอ ตะพานหิน หมู่บ้านในตำบลนี้มี ห้วหว้า ยางค้ำ ทัพ้อ และ ล่องตะแบก ที่หมู่บ้านยางค้ำ มีวัดร้างมาก่อนต่อมาเป็นวัดยางค้ำถึงปัจจุบัน

คลองคุณ

เป็นตำบลและหมู่บ้านอยู่ที่ตำบลวังหว้า และอยู่ริมคลองเดียวกับตำบลวังหว้า คลองในหมู่บ้านตำบลนี้มีชื่อว่าคลองคุณ (ส่วนชื่อคลองที่ผ่านตำบลวังหว้า คือคลองวังไคร้ และคลองทัพ้อความจริงก็เป็นคลองเดียวกันนั่นเอง) ชื่อตำบลหมู่บ้านก็เอามาจากชื่อคลองคุณ นั่นเอง ที่มาของต้นคุณนี้เพราะมีต้นคุณใหญ่อยู่ริมคลองนั่นเอง เดิมตำบลคลองคุณขึ้นกับ อำเภอบางมูลนาก เพิ่งแยกจากอำเภอบางมูลนากตอนเริ่มตั้ง ถึงอำเภอตะพานหินนี้เอง ใน ที่ซึ่งตำบลคลองคุณมีหมู่บ้าน **วังไคร้** (อยู่ริมคลองวังไคร้ด้วย) **อ้อมหล่ม ท่าคา** และ **คลองแขก** สำหรับบ้านคลองแขก คุณทองหล่อ ศรีประเสริฐ กล่าวว่า ชาวบ้านได้ “ลงแขกขุด” คลองระบายน้ำคือขอแรงกันช่วยขุดกันเอง ต่อมาจึงตั้งชื่อหมู่บ้านที่ชาวบ้านช่วย ลงแขกขุดคลองระบายน้ำว่า “บ้านคลองแขก”

ไทรโรงโขน

เป็นชื่อตำบล หมู่บ้าน และวัด ได้กล่าวถึงมาของชื่อนี้ในเรื่องวัดไทรโรงโขนแล้ว ตำบลไทรโรงโขน มีหมู่บ้าน **คลองข่อย** **คลองเจ๊กเสียง** **ไผ่หลวง** **ไผ่ร้อยกอ** **คลองสัน เทา** และ **ไทรโรงโขน** ตำบลหมู่บ้านเหล่านี้อยู่ริมแม่น้ำน่าน ได้ที่ว่าการอำเภอตะพานหิน ที่มาของชื่อหมู่บ้าน **ไผ่หลวง** เป็นหมู่บ้านที่เดิมเป็นของหลวงและมีป่าไผ่มาก จึงเรียกชื่อนี้ **ไผ่ร้อยกอ** ก็มีไผ่มากมายเป็นร้อยๆ กอ **คลองเจ๊กเสียง** เป็นลำคลองที่เจ๊ก ไปทำไร่ยาสูบ จึงเรียกชื่อคลองตามชื่อของเจ๊กเสียงและกลายเป็นชื่อของหมู่บ้านไปด้วย

ท้ายทุ่ง

เป็นตำบลหมู่บ้านอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอตะพานหิน หรือ ใต้ตำบลทับคล้อ ที่มาของชื่อนี้คงเป็นหมู่บ้านที่มาของ **ท้ายทุ่งนา** นั่นเอง เพราะเป็นทุ่งนา

เป็นส่วนใหญ่ ตำบลท้ายทุ่งมีหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้คือ น้ำเคือง วังกระชัน เขาสำน สี่แยก ใต้ฝือก ฝายน้อย โลกกระดิน ห้วยหลัง หนองจิก บางเบน หนองจอก เขาดิน และ ท้ายทุ่ง

ที่มาของชื่อหมู่บ้าน เขาสำน คุณเจริญ พานิชกล่าวว่าเพราะว่าหมู่บ้านนี้มีเนินดินสูงคล้ายเขา และมีต้นสำนขึ้นอยู่มาก แต่ปัจจุบันต้นสำนมีเหลืออยู่แต่บริเวณเขาสันจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วัดศิริพรต ใต้ฝือก มีคนเก่าแก่เล่าว่ามีนายพรานที่ล่าเนื้อ พบดำเล็ก ๆ (ดำคลองเล็ก ๆ) และมีหนองตามลำไค่น้ำด้วย ในหนองมีปลาไหลใหญ่ เป็นปลาไหลเผือก จึงเรียกหมู่บ้านว่า บ้านใต้ฝือก ต่อมาเป็นชื่อวัดด้วย แต่ทางราชการเรียก วัดนวลศรี สิทธาราม ส่วน ฝายน้อย เดิมเป็นป่าคายต่อมามีคนถางป่าคายออกเรื่อย ๆ จนเหลือน้อย จึงเรียกบ้านฝายน้อย ห้วยหลัง มีห้วยซึ่งมีไม้หลัง (ไม้พิน) มาก หนองจิก เล่ากันว่า มีหนองน้ำซึ่งมีต้นไม้จิก และหญ้าปล้องอยู่มากจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านหญ้าปล้อง ต่อมาเปลี่ยนเป็นบ้านหนองจิก และ หนองจอก เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้หนองจอกนั่นเอง

เขาเจ็ดลูก

เป็นชื่อตำบลและหมู่บ้าน อยู่ทางทิศเหนือของตำบลเขาทราย ที่มาของชื่อนี้ เพราะมีเขานับได้ถึง ๗ ลูกด้วยกันนั่นเอง ตำบลเขาเจ็ดลูกมีหมู่บ้าน จิกเสื่อเต็น นิคม หนองขนาก เขาดิน ตะพานนก ไค่น้ำขุ่น เขาไค่น้ำ ไค่น้ำ และ เขาเจ็ดลูก เป็นต้น

ที่มาของชื่อหมู่บ้านที่รวบรวมได้จากคุณสมศักดิ์ แก้วใส คือ บ้านเขาดิน เนื่องจากหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่บนที่ราบสูง รูปร่างคล้ายภูเขาเตี้ย ๆ เป็นที่ดินล้น ๆ จึงเรียก บ้านเขาดินกันเรื่อยมา

วังราย

เป็นชื่อตำบล หมู่บ้าน อยู่ริมแม่น้ำน่านทางทิศเหนือของที่ว่าการอำเภอตะพานหิน ที่มาของชื่อนี้คุณสมาน กลีบกุล กล่าวไว้ว่า เมื่อตั้งวัดขึ้นปรากฏว่าหลังวัดมีต้นขมเรียงยาวไป จึงตั้งชื่อวัด และหมู่บ้านว่า วังราย ต่อมาเป็นตำบล ส่วนวัดวังรายมีอีกชื่อหนึ่งว่า วัดนิมพลวัน ตำบลวังราย มีหมู่บ้าน น้ำโจนใต้ ต้นขุมแสง หาดแดงโม และ วังราย

คุณลัก องอาจ กล่าวว่า บ้านต้นขุมแสง มาจากมีต้นขุมแสงอยู่หน้าวัด จึงเรียกชื่อวัดและหมู่บ้านว่า ต้นขุมแสง เรื่อยมา

ทุ่งโพธิ์

เป็นชื่อตำบลและหมู่บ้าน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอตะพานหิน ใต้ตำบลหนองพยอม ที่มาของชื่อนี้ เพราะมีต้นโพธิ์เก่าในท้องที่หมู่บ้านตำบลนี้ มีหมู่บ้าน วังหลุม วังตลก หนองเครือชูด และ ทุ่งโพธิ์

เนื่องจากในท้องที่อำเภอตะพานหิน มีภูเขาหลายลูกและมีคลองผ่านหลายสาย ทั้งยังมีบึงหนองมากด้วยชื่อตำบลหมู่บ้านจึงขึ้นต้นด้วย “เขา” “วัง” “หนอง” “ท่า” และ “ห้วย” ดังตัวอย่างดังนี้

เขา คือตำบลหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้ภูเขา เช่น ตำบลเขาเจ็ดลูก ตำบลเขาทราย บ้านเขาพระ เขานกยูง เขารวก เขาพนมกวาว เขาบรเพ็ด เขาสำน เขาดิน และ เขาโล้น เป็นต้น

วัง คือตำบลหมู่บ้านที่อยู่ริมวังน้ำลึก เช่น วังโอง วังแดง วังหินเพลิง วังหลุม วังสำโรง วังกะโดน (วังพนมยอ) วังหว้า วังไกร วังกระชั้น และ วังตลก เป็นต้น

ห้วย คือตำบลหมู่บ้านอยู่ริมห้วย เช่น ห้วยเกตุ ห้วยจ้อย และ ห้วยหลัว เป็นต้น

ท่า คือตำบลหมู่บ้านอยู่ท่าเรือริมคลองนั่นเอง เช่น ท่ามะดัน ท่าปอ และ ท่าคา เป็นต้น

หนอง คือตำบลหมู่บ้านที่มีหนองน้ำ เช่น หนองอ้ายตุ้ หนองน้ำเต้า หนองจะปราบ หนองเครือชูด หนองขาม หนองพยอม หนองแก หนองเคียวอ้อย หนองนกยาง หนองจอก และ หนองจิก เป็นต้น